

OSMANLIDAN CUMHURİYETE BANAZ

*Mustafa Murat ÖNTUĞ**

ÖZET

Banaz, eski çağlardan bu yana birçok kültüre ve medeniyete beşiklik yaparak, bu hususiyetleri bünyesinde kaynaştırmış bir şehirdir. Bu şehir 1076 yılında Türk hakimiyeti altına girmiş olmakla beraber, Batı Anadolu'nun uç bölgesinde bulunmasından dolayı Bizanslılarla Anadolu Selçukluları arasında sık sık el değiştirmiştir. Bölge belli bir süre Germiyanoğulları Beyliğinin egemenliği altında kalmıştır. 1390 tarihinden itibaren Uşak ve Banaz civarına Osmanlı Devleti hakim olmuştur. Banaz, Osmanlı hakimiyetine girdikten kısa bir zaman sonra idarî olarak Anadolu Eyâletinin Kütahya Sancağının Uşak kazasına bağlı nâhiye konumundadır. 1836 yılında Banaz Hüdavendigâr Vilâyetine bağlanmıştır. Osmanlı Devleti zamanında Banaz'ın mülki ve idarî statüsü yüzyıllara göre bazen nâhiye, bazen de kazâ şeklinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Banaz kazâsı, Osmanlı Devleti, Mülkî ve İdarî Yapı.

ABSTRACT

Banaz has been the cradle of many civilizations since early ages. Although it was captured by Turks in 1076, as it was located in the west of Anatolia, Byzantians and Anatolian Seljukians had handed over its control to each other very often. It was also ruled by Germiyanoğulları for a period of time. After 1390 Ottoman Empire captured Uşak and Banaz. Banaz after accepting Ottoman Empire's ruling it become the township of Uşak which a district of Kütahya province in Anatolian State. In 1836 Banaz become state of Hüdavendigâr. During Ottoman Empire's ruling Banaz was once township then district.

Key Words: The town of Banaz, Ottoman Empire, Public Administration and local Governance.

GİRİŞ

Banaz, Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu bölümünde, Ankara-İzmir karayolu ile Afyon-İzmir demiryolu üzerinde olup, idarî bakımdan Uşak iline bağlı bir ilçe konumundadır. Uşak şehir merkezine 33 km uzaklıktadır. İlçenin kuzeyinde Gediz, Dumlupınar ve Altıntaş, doğusunda Sincanlı ve Hocalar, güneyinde Hocalar ve Sivash, batısında ise Uşak merkez ilçesi bulunmaktadır.

* Öğr. Gör., AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi.

Eskiçağlardan beri birçok uygarlığa mekan olan Banaz, 1076 yılında Türk hakimiyeti altına girmiş olmakla beraber, Batı Anadolu'nun uç bölgesinde bulunmasından dolayı sık sık Bizanslılarla Anadolu Selçukluları arasında el değiştirmiştir. 1243 Köseadağ savaşını müteâkip Anadolu Türk birliğindeki çözülme devrinde, Selçuklu veziri Muîneddin Pervane'nin boşalan makamlara yaptığı tayinler sırasında Ladik, Honaz, Sandıklı, Kütahya, Akşehir ve Beyşehir havâilileri vezir Sâhib Ata Fahrüddin Ali'nin oğulları Tâceddin ve Nüsreddin Hasan'a iktâ olarak verilmiştir¹. Bu durumda Banaz ve Uşak'ta büyük bir ihtimalle Sâhib Ata oğullarına verilen topraklar arasında yer almış olmalıdır. 1276 senesine gelindiğinde bu topraklar Germiyanogulları'nın eline geçmiş ve Germiyanlılardan Ali Bey uçbeyi olmuştur. Bundan sonra birkaç defa Sâhib Ata oğulları ile Germiyanogulları arasında el değiştiren Banaz'a nihayet XIII. yüzyıl sonunda kesin olarak Germiyanogulları sahip olmuştur².

Anadolu'nun bu yeni yapılaşması içerisinde Uşak'a bağlı olan Banaz ve civarında Germiyanogulları Beyliği'nin egemenliği altına girmiştir. Nitekim dönemin eserlerinde bu konuyla ilgili olarak "*Germiyanoglu Beyliği'nin merkezi olan Kütahya'dan başka Uşak, Gediz, Armutlu, Gököyük, Selendi, Kula, Tavşanlı, Banaz, Işıklı, Tonuzlu, Honaz, Dazkırı, Geyikler, Eşme, Eğrigöz, Simav, Şeyhli ve sair kazaları ihtiva ettiği*"³ bilgisi kayıtlıdır. Bu verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Anadolu'daki Türk Beylikleri zamanında Banaz ve civarı Germiyanogulları Beyliği hakimiyetinde kalmıştır. Germiyanogulları Beyliği'nin hakimiyeti, 1391 yılında Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıd'ın Anadolu'daki Türk birliğini kurmak amacıyla bu bölgeleri alıncaya kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Uşak ve Banaz civarı Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir⁴. Ancak 1402 yılındaki Ankara savaşıyla tekrar Germiyanogulları Beyliğine geçmiştir. Germiyanogulları Beyliği'nin son Beyi olan Yakup Bey, Germiyanogulları topraklarını dolayısıyla da Uşak ve Banaz'ı da çocuğu olmadığı sebepten Osmanlı Devleti'ne bırakmıştır. Bunun sonucu olarak da 1429 yılında Sultan II. Murat zamanın da bu yerler nihâî olarak

¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1997, s.525.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara,1984, s.55-56.; Germiyanogulları Beyliği hakkında ayrıca bkz. Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara, 1974.

³ Uzunçarşılı, *Camiü'd Dîvel*'den naklen bu bilgiyi vermektedir. Bkz.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, s.41.

⁴ Banaz ve Uşak civarının Osmanlı hakimiyetine girişi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Varlık, *Germiyan-oğulları Tarihi (1300-1429)*.; Uzunçarşılı, *Kütahya Şehri*, İstanbul, 1932, s.10-69.; Tuncer Baykara, "Batı Anadolu'da Bir Peçenek Beği: Kızıl Beğ", *Belleten* LXII/235, Ankara, 1999, s.735-745.

Osmanlı sınırına dahil olmuştur⁵. Bu yeni bölgeler, merkezi Kütahya olmak üzere Kütahya Sancağı tertip edilmiş, buranın sancak beyliğine Umur Bey oğlu Osman Çelebi gönderilmiştir⁶.

Osmanlı Devleti Zamanında Banaz'daki Mülkî ve İdârî Yapı

Uşak ve civarı 1390 tarihinde Germiyanoğlu Beyliği'nin hakimiyetinden çıkarak, Osmanlı Devleti'nin nüfuzu altına girdikten sonra Banaz'ın Osmanlı mülkî-idârî taksimatı içerisindeki durumu, Anadolu Eyâletine tâbi Kütahya Sancağı'nın Uşak kazasına bağlı nâhiye statüsüne haiz idi. Uzun yıllar boyunca da bu idârî yapının aynı şekilde devam ettiği düşünülürse, Banaz'ın Uşak kazasına tâbi bir nâhiye olarak hep Uşak'la birlikte anılmış olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde Anadolu Eyâleti ilk defa H.797/M.1393 tarihinde Batı Anadolu'da Anadolu Beylerbeyliği olarak tesis olunmuştur. Eyâlet merkezi önceleri Ankara iken 1451 tarihinde Kütahya'ya nakledilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman devrinde eyâletin sınırları bazen genişlemiş, bazen de yeni eyâletlerin ihdâsıyla daralmıştır. Eyâlet, H.937/M.1530 tarihinde 17 sancağı (livâ) ihtiva etmekteydi⁷. Bu taksimat daha sonraki devirlerde değişikliklere uğramıştır. Uşak'da bu tarihte Anadolu Eyâleti'ne bağlı olan Kütahya Sancağı'nın bir kazasıdır⁸. H.937/M.1530 tarihli tahrir defterinde Banaz, “*nefs-i Banaz tâbî-i Uşak*” olarak geçmektedir⁹. Buradaki “nefs” kelimesi bir yerleşim merkezini ifade etmektedir¹⁰. Yani Banaz'ın 1530 tarihinde orta büyüklükte bir kasaba veya bir şehir olduğunu söylemek mümkündür. Bu tarihte Banaz'da 49 hâne, 11 mücerred, 2 pîr, 1 berâtlı hatip, 1 eimme (imamlar) ve 4 tane de sipahizâde bulunmaktadır. Banaz şehrinin yıllık geliri ise 5519 akçedir¹¹. Ayrıca Banaz'da bulunan pazardan, ihtisâb, resm-i keyl, koyun vergisi gibi vergilerden, berâtu olmayan tımarlıların atılması ve divân-ı Banaz'dan da yılda 5200 akçe gelir elde edilmekteydi¹². Ayrıca Banaz'da üç yörükân cemaati de bulunmaktaydı. Bunların en büyüğü, 128 hânesi, 5 imamı, 7

⁵ *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, (Haz. A.Nihal Atsız), İstanbul, 1992., s.96.; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, II (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), Ankara, 1987, s.605-607.

⁶ Tayyib Gökbilgin, “Kütahya”, *İslam Ansiklopedisi*, C.VI, s.1121.

⁷ *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (H.937/M.1530)*, (Kısaca: *1530 tarihli Anadolu Defteri*), Ankara, 1993.

⁸ *Aynı eser*, s.63.; Mustafa Çetin Varlık, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İdârî Teşkilatında Kütahya”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul, 1986, s.226,228.

⁹ *1530 tarihli Anadolu Defteri*, s.68.

¹⁰ Suraiya Faroqhi, “XVI. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar”, (Çev. Melek Eğilmez), *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s.71, not:52.; Tayyib Gökbilgin, “XVI. Yüzyıl başlarında Trabzon Livâsı ve Doğu Karadeniz Bölgesi”, *Belleten*, XXVI/102, Ankara, 1962, s.295.

¹¹ *1530 tarihli Anadolu Defteri*, s.68.

¹² *Aynı defter*, s.68.

mücerredi, 3 muhassılı, 2 pîr, 1 malûl, 2 vakıf sahibi ve 16 sipahizâdesiyle 4050 akçe geliri olan Ala-yundlu cemaatidir. Bağ-dere cemaati 67 hâne, 10 mücerred, 8 sipahizâde ve 1 imamdan oluşmakta olup, 1500 akçe geliri vardı. Ala-yundlu'lara bağlı Köseler cemaatinde ise 32 hâne, 1 imam, 1 hatip ve 2 berât sahibi bulunmaktaydı. Bu cemaatin yıllık geliri ise mevcut defterde yazmadığı için tespit edilememiştir¹³. 1530 tarihinde idârî olarak hem Banaz'a, hem de Uşak'a tâbî olan köyler ve mezralar da bulunmaktaydı. Bu yerlerin isimleri ve gelirleri şu şekilde idi:

Tablo 1. 1530 Tarihinde Banaz'a Bağlı Mezralar ve Gelirleri

Mezranın Adı	Geliri (Akçe)
Şeyh Ali (Karağaç Köyü'ndeki)	147
Aziz (Kızılhisar Köyü'ndeki)	201

Tablo 2. 1530 Tarihinde Banaz ve Uşak'a Bağlı Köyler ve Gelirleri

Köyün Adı	Geliri (Akçe)
Dündar-ortağı (oturağı)	2023
Kayacık	2844
Koz viran-ı büyük	2755
Koz viran-ı küçük	3011
Küçük Kayı	2522
Mihmadlar	326
Sadık Fakih	4168
Ulu-kayı	2458
Ürgüd	1533

Daha önce ifade edildiği üzere XVI. yüzyıla ait fermânlarda Banaz "nâhiye" olarak geçtiğinden¹⁴, bu yüzyılda Banaz nâhiyesinde müstakil bir kadı da görev yapmaktaydı¹⁵.

¹³ *Aynı defter*, s.68.

¹⁴ 19 Safer 980/ 1 Temmuz 1572 tarihli Anadolu Beylerbeyi ve Uşak kadısına yazılan fermânda, Banaz nâhiye şeklinde geçmektedir. Buna göre; "...Kütahya'ya tâbî Akkeçeli yöriükünden Turgut ve Hacı ve Bayram, altmış kadar adamıyla Banaz nâhiyesinde davul ve zurna ile hamam basub kadınları aldıkları ve o sırada ulağıyla gelen Derviş Çavuşu dahi

XVI. yüzyılda Anadolu Eyâleti'nin 17 sancağı var iken, XVII. yüzyıl başında Eyâletin idârî-mülkî taksimatında değişiklikler olmuş ve sancak sayısı 14'e düşmüştür¹⁶. Ancak Uşak ve Banaz, bu yeni idârî-mülkî taksimatta Kütahya Sancağı içindeki statülerini korumuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin H.1041/M.1631-1632 tarihli idâri taksimatına¹⁷ ve XVII. Yüzyılın ortalarına ait Dergâh-ı Ali çavuşlarından Sofyalı Ali Çavuş'un 9 Safer 1064/30 Aralık 1653 tarihli risâlesine¹⁸ göre, Anadolu Eyâleti'ndeki idârî taksimatta bir değişiklik olmamıştır. Sancak sayısı aynıdır ve Kütahya da hâlâ Paşa sancağıdır. XVII. yüzyılın son çeyreğine doğru 1671-1672 yılları arasında Uşak ve civarını gezen Evliya Çelebi'nin eserinde, Banaz ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Banaz; "*Kütahya halinde 150 akçe kazayı sipahıdır. Zira ahâlisi kavm-i sipahıdır. Senevî 300 ya 500 hasulı olur. Nâhiyesi kırk pâre kurâ ve bir bağı uz içinde yüz hâneli ve bir camili ve hamamsız ve çarşusuz bir kasabacıdır. Ve mütekaddem Uşak kazâsından ifrâz bir kazâdır. Ve halkı ekseriya gezdir (uyuzdur). Darb-ı mesel bir âdem çok kaşınsa Banaz uyuzu mu oldun derler. Zira âb u havası gayet sakildir. Dağı bu kasabanın şimal cânibine vâki olmuş bir âzim kûh-ı bâlâ yaylaktır. Bu kasabaya iki saat karîbdir. Andan cereyan iden enharın birisi bu Banaz kasabası içinde güzer idüib ahali-i Banaz bu âb-ı nâbdan nûş idüib uyuzdan halâs olurlar. Ve eğer bu âb-ı zülâl olmasa cümle Banaz halkı uyuzdan helak olurlardı. Böyle bir sakil yerdir. Biz zarûri bir gece anda mihman olub ertesi cânib-i kibleye dört saatde şehri Uşak'a vâsul olduk*"¹⁹. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâmesi*'nde verdiği bilgilere bakılırsa, XVII. Yüzyılın son çeyreğinde idâri olarak Banaz, Kütahya Sancağı'nın Uşak kazâsına tâbî bir nâhiyedir. Bu tarihte Banaz'da yüz hane ve bir cami bulunmaktadır. Ayrıca Banaz nâhiyesine bağlı kırk köyün bulunduğu ve nüfusun çoğunun sipahi olduğu da eserde belirtilmektedir. XVI. yüzyılda Banaz'da bir pazarın bulunduğu bilinmektedir²⁰. Fakat Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda kasabada bir çarşı

dövdüklerini bildirmekle hepsinin Kıbrıs'a sürgün edilmesi" hakkında. Bkz. BOA., *Mühimme Defteri*, 19, s.169, h.353.

¹⁵ 1 Rebiyülevvel 990/ 26 Mart 1582 tarihli fermân "*Uşak ve Banaz Kadılarına hüküm ki...*", şeklinde başlamaktadır. Bkz. BOA., *Mühimme Defteri*, 47, s.83, h.212.

¹⁶ Ayn Ali Efendi, *Kavânin-i Ali Osman Der-Hulasa-i Mezâmin-i Defteri Dîvân*, (Tayyip Gökbilgin'in giriş yazısıyla), Kalem Yazı Matbaası, s.13.

¹⁷ Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdârî Taksimatı", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yılığ*, Ankara, 1963, s.201-232.

¹⁸ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak Tasarruf Sisteminin Hukukî ve Mâli Müeyyede ve Mükellefiyetleri* (Yay. Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s.27-28.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. IX., İstanbul, 1935, s.37-38.

²⁰ 1530 tarihli *Anadolu Defteri*, s.68.

bulunmadığını ifade etmektedir. Muhtemelen Banaz halkı bu ihtiyacını kendine yakın bulunan Uşak kazasından gidermekteydiler²¹.

XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin kazalarını belirten *Kazaskerlik Defterleri*'nde Uşak'ın yanı sıra Banaz da kaza olarak geçmektedir²². Ayrıca bu yüzyıla ait *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*'nde bulunan *Hurufât Tasnifleri* içerisinde Uşak'ın içerisinde bulunduğu defterlerdeki kayıtlar da bu bilgileri teyit etmektedir²³. Bu yüzyılda Uşak, Kütahya Sancağı'na bağlı bir kaza statüsünü sürdürmüştür. Banaz ise nâhiye konumundan, kaza durumuna yükselmiştir.

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımında Uşak, Kütahya Sancağı'na bağlı kaza durumundadır²⁴. Bu tarihten kısa bir süre sonra *Uşak Şer'iyye Sicilleri*'nde Banaz'a ait belgelerde Banaz da kaza olarak gösterilmektedir²⁵. Ayrıca Banaz, idarî olarak da Uşak'la birlikte aynı voyvoda²⁶ tarafından yönetilmekteydi. 1834-1846 yılları arasında Uşak ve Banaz kazalarında görev yapan voyvodalar ise şunlardır: 23 Şevval 1249 / 5 Mart 1834 tarihinde es- Seyyid Ahmet Hulusi Efendi²⁷, H. 1250 / M. 1834-1835'te Hacı Halil Ağa²⁸, Cemaziyelevvel 1254 / Temmuz 1838 de Ahmet Sadi²⁹ ve 13 Zilhicce 1254 / 27 Şubat 1839 yılında Hacı Abdulhalim Ağa³⁰. Abdulhalim Ağa bu görevini 1846 yılında hâlâ sürdürmekteydi³¹. Osmanlı

²¹ *Seyahatnâme*'den anladığımızı göre Evliya Çelebi ilk önce Banaz'ı gezmiş, daha sonra ise Uşak'a gitmiştir. Evliya Çelebi Uşak kazasının çok büyük bir çarşısı, 373 dükkanı, 7 hanı olduğunu ve civardan pek çok kişinin buraya alış-veriş için geldiğini eserinde yazmaktadır. Bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.39.vd.

²² Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimattı*, Ankara, 1988, s.215,218.

²³ *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Defteri* (Kıyası: VAD.,) 544, 545, 1119, 1120, muhtelif sayfalar. Ayrıca bkz. Mustafa Murat Öntuğ, "Hurufât Defterlerine Göre Uşak'taki Eğitim Müesseseleri (1702-1824)", *AKÜ., Sosyal Bilimler Dergisi*, Sonbahar, Afyon, 1999, s.149-171.

²⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara, 1943, s. 167.

²⁵ 23 Şevval 1249/ 5 Mart 1834 tarihli belgede "Uşak ve Banaz kazaları naibleri ...". bkz. *Uşak Şer'iyye Sicilleri* (Kıyası: UŞS.,)8287, s. 4.

²⁶ Voyvoda, İslavca bir kelime olup, Reis, Subaşı, Ağa gibi muhtelif manalara gelen bir tabirdir. Voyvoda tahsil memuru anlamına da gelmekteydi. Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.III, İstanbul, 1993, s.598.

²⁷ UŞS., 8287, s.4.

²⁸ "İşbu elli senesine mahsuben medine-i Uşak ve Banaz kazalarında bir sene Voyvoda bulunan Hacı Halil Ağa'nın..." bkz. UŞS.,8287, s.50.

²⁹ UŞS.,8287, s.77.

³⁰ "Uşak ve Banaz kazaları naibleri Voyvodası saadetlü el-Hac Abdulhalim Ağa zide kadruhü..." bkz. UŞS.,8287, s.95.

³¹ "Uşak ve Banaz Voyvodaları esbak kapıcı başı Abdulhalim Ağa" bkz. BOA., A.Mkn. 57/2.

Devleti'nde voyvodalığın Tanzimat'a kadar devam ettiği yazılmaktaysa da³² Uşak ve Banaz da 1846 yılında bile görev yapan voyvoda bulunmaktaydı.

Şu halde, XVIII. yüzyılda kaza statüsüne getirilen Banaz, XIX yüzyılın ortalarına doğru da bu durumunu korumuş görülmektedir. Konunun başında da belirtildiği gibi, Uşak ve Banaz, bu yüzyılda da idari olarak birlikte zikr edilmektedir. Aynı voyvoda tarafından yönetilmektedirler. 1834 yılında gerek Uşak, gerekse Banaz kazası idârî olarak Anadolu Eyaleti'nin Kütahya Sancağı'na bağlıdır³³.

1836 yılında Anadolu'nun idârî yapısında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle Anadolu coğrafyasındaki eski büyük eyâletler parçalanarak yeni eyâletler ve sancaklar teşekkül ettirilmiştir³⁴. Bu tarihe kadar uzun bir süre Anadolu Eyaletine bağlı olan Kütahya Sancağı, Hüdevandîğâr (Bursa) Vilayetine bağlanmıştır³⁵. Nitekim Zilkade 1254 / Ocak 1839 tarihli buyuruldu da Kütahya, Hüdavendigâr Eyâletine bağlı bir sancak durumundadır³⁶. Dolayısıyla Uşak ve Banaz da bu yeni idari taksimatta Kütahya sancağına bağlı kaza statülerini hâlâ devam ettirmişlerdir³⁷.

*Uşak Şer'iyye Sicilleri'*nde Uşak ve Banaz kazalarına ait tevzî defterlerine³⁸ göre Banaz kazasına bağlı köyler ve masrafların taksiminde kazadaki köylerin üzerlerine düşen miktarlar ise şöyledir. (bkz. Tablo-3)

³² Pakalın, *a.g.e.*, s.598.

³³ *Uşak Şer'iyye Sicilleri'*nde 1834 tarihli belgelerde, "Eyâlet-i Anadolu'dan işbu buyuruldu isdar ve tesyar olunmuştur..." diye yazmaktadır. Bkz. *UŞS.*, 8287, s.4.

³⁴ Baykara, *a.g.e.*, s.121.

³⁵ Sadiye Tutsak, "Uşak Kazasında Mülkî Taksimatinin Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.IX, İzmir, 1994, s.312.

³⁶ *UŞS.*, 8287, s.105.

³⁷ *UŞS.*, 8287, s.105.

³⁸ *Tevzî' Defteri*: Halkın ödemekle mükellef olduğu örfî vergiyi gösteren "müfredatlı hesap" mânâsında kullanılan bir tâbirdir. Buna "*Salyâne Defteri*" de denilirdi. Yılda iki defa tanzîm olunurdu. Tanzîm olunan defter mahallî şer'iyye mahkemesinin siciline kaydedilirdi. Daha fazla bilgi için bkz. Pakalın, *a.g.e.*, C.III, s.485,486.

Tablo 3. Tevzi Defterlerine göre Banaz'a bağı köylerin isimleri ve yapılan masrafların taksimi (guruş olarak).

Köyün Adı	21 Zilkade 1249/1 Nisan 1834 ³⁹	24 Muharrem 1252/ 11 Mayıs 1836 ⁴⁰	H. 1254/ M.1838 ⁴¹	27 Safer 1255/ 12 Mayıs 1839 ⁴²
Karaköse	2032	2031	1580	689
Dumlupınar	3200	3320	2484	1175
Banaz	2979	2994	2300	1007
Corum	894	994	265	267
Paşacık	3792	3814	2885	1291
Kızılcaviran	1216	1005	806	551
Balcı	448	449	332	152
Hallaçlar	1745	1757	1218	519
Hatıplar	1037	1043	1099	344
Duzluca	1679	1685	1298	637
Hasan	1635	1645	1299	439
Bahadır	1672	1682	1300	565
Dümenler	1658	1310	1099	431
Küçükoturak	156	209	169	45
Gümle	939	139	825	316
Samra	885	851	555	299
Şaban	1294	1306	1100	439
Ulupınar	484	489	360	-
Kaplangı	1883	1783	1538	638
Folus	1554	1130	828	522
İslam	2982	2792	2776	949
Yenice	2557	2577	1898	169
Susuz	3000	2579	1894	1115
Kızılcaşöğüt	1579	2000	1440	511

³⁹ UŞS., 8287, s.10-12.

⁴⁰ UŞS., 8287, s.55-56.

⁴¹ UŞS., 8287, s.82.

⁴² UŞS., 8287, s.118.

Ahad	2254	2272	1727	345
Kayalı	584	584	472	192
İmras	993	993	789	332
Kavacık	251	51	50	-
Kuşdemir	132	132	112	43
Kızılcahisar	2012	2027	1661	658
Gedikler	1259	1267	980	426
Öksüz	1179	1084	857	394
Oturak-1 Kebir	5727	5752	5864	1946
Çiftlik	2500	2515	1914	-
Erçiş	746	746	637	-
Derbent	2476	2491	1942	-
Alaba	1680	1690	1300	565

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Banaz kazasının otuz yedi köyü bulunmaktadır. Masraf taksimine bakılacak olursa kazanın en büyük köylerini, Oturak-1 Kebir (Büyük Oturak), Dumlupınar, Paşacık, Susuz, Banaz, İslam, Yenice, Ahad ve Kızılcahisar oluşturmaktadır. Bu taksime göre küçük köyler ise, Kuşdemir, Oturak-1 sağır (Küçük oturak), Kavacık, Balcı, Kayalı, Ulupınar ve Erciş'dir. Diğer köyler ise orta büyüklükte görülmektedir.

Banaz, XVIII. yüzyıldan beri devam ettirdiği kaza statüsünü 1870 yılına kadar sürdürmüştür⁴³. H.1287/M.1870-1871 yılında ilk nüshası çıkan *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde Uşak'ın kaza olduğu ve Gediz'in, Banaz'ın, Göbek'in kazaya bağlı nâhiyeler olduğu kayıtlıdır⁴⁴. Banaz'ın kaza olarak zikr edildiği tespit edilen son belge 31 Ekim 1870⁴⁵ tarihli olduğuna göre, muhtemelen Banaz bu tarihten sonraki bir zamanda nâhiye statüsüne getirilmiş olmalıdır. Nitekim, 1881-1900 yılları arasındaki *Uşak Şer'iyye Sicilleri*'nin tamamında Banaz, "*Hüdavendigâr Vilâyeti dahilinde Kütahya Sancağına tâbî Uşak kazâsına muzafa Banaz nâhiyesi...*" olarak

⁴³ 9 Safer 1286/ 21 Mayıs 1869 tarihli belgede "*Medine-i Uşak'a muzafa Banaz kazâsı kurâlarından...*", bkz. *UŞS.*, 8288, s.13/a, 13/b.; 10 Muharrem 1287/ 12 Nisan 1870 ve 5 Şaban 1287/ 31 Ekim 1870 tarihlerinde de Banaz kaza olarak geçmektedir. *UŞS.*,8288,s.163/c, s.165/b.

⁴⁴ *1287 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*, Mabaa-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Bursa,1287, s.85,86.

⁴⁵ *UŞS.*,8288, s.165/b.

geçmektedir⁴⁶. Vital Cuinet'in XIX. yüzyılın sonlarında basılan, *La Turquie D'Asie* adlı eserinde ise, Uşak idarî bakımdan üç nâhiyeye ayrılmıştır⁴⁷. Eserde bu ayrıma göre, birinci nâhiye Uşak kaza merkezi, ikinci nâhiye Banaz ve üçüncü nâhiye ise Göbek (Ulubey) olarak verilmektedir. Ayrıca eserde Uşak'ta bu idârî merkezlere bağlı toplam 158 köy bulunduğu da zikredilmektedir H.1302/ M.1884-1885 tarihli *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*'deki⁴⁸ verilere göre Uşak kazası ve ona bağlı nâhiyelerdeki köy sayıları Vital Cuinet'in verdiği bilgileri teyit etmektedir (Bkz. **Tablo 4**).

Tablo 4. SDAO., H.1302/ M.1884-1885 tarihinde Uşak kazasının ve ona bağlı nâhiyelerin köy sayıları.

Nâhiyeler	Köyler
Nefs-i Uşak	111
Banaz	38
Göbek	9
Toplam	158

Bu tarihten yaklaşık beş yıl sonra ise Banaz'a bağlı köylerin sayısında bir azalma meydana gelmiştir⁴⁹ (Bkz. **Tablo 5**).

Tablo 5. SDAO., H.1307/ M.1889-1890 tarihinde Uşak kazasının ve ona bağlı nâhiyelerin köy sayıları

Nâhiyeler	Köyler
Nefs-i Uşak	112
Banaz	34
Göbek	7
Toplam	153

H.1310/ M.1892-1893 yılına ait *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde⁵⁰ Banaz ile ilgili önemli bilgiler vardır. Bu salnâmeye göre; "Banaz nâhiyesi Uşak kazâsı temâtından olub 28 köyden mürekkebdir. Nâhiye-i mezkûre 13.251 nüfusa havi olub bundan 6.768 zükûr ve 6.483

⁴⁶ Bu tarihler arasındaki siciller ve belgeler için bkz. *UŞS.*, 8289, s.22/b, s.28/b, s.112/b, s.135/b, s.212/b.; *UŞS.*,8292, s.10/a, s.11/a, s.127, s.128, s.172, s.182.; *UŞS.*,8293'ün muhtelif sayfalarında Banaz'la ilgili bütün belgelerde.

⁴⁷ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie II*, (Çev. Yılmaz Tuvay), Paris, 1894, s.215.

⁴⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (Kıyası: SDAO.) H.1302/ M.1884-1885., s.468,469.

⁴⁹ SDAO., H.1307/ M.1889-1890, s.456.

⁵⁰ HVS.,Matbaa-i Vilâyet-i Hüdavendigâr, Bursa, 1312, s.369-370.

adeti inâs olmak üzere cümlesi müslimdir. Dahil nâhiyede cem'an 39 cami-i şerîf ve mescid, 25 dükkan, 2.125 hâne, 1 hamam ve 2 de medrese vardır. Merkez nâhiye Uşak'a 6 saat bâ'de mesafede bulunan Banaz'dır. Kazâyı saire, İmraz, Öksüz, Yenice, Dümenler, Oturak-ı Kebîr, Oturak-ı sagîr, Kaplangı, Samra, Hallaçlar, Corum, Hasan, Hatibler, Ahad, Kavacık, Kayılı, Şaban, Ulupınar, Susuz maa Hanoğlu, Kızılçaviran, Dumlupınar, Kuşdemir, Gümle, İslâm, Folus, Çiftlik, Balcıdamları, Paşacık, Duzluca, Alaba, Karaköse, Bahadır, Derbent, Kızılhisar, Gedikler, Kızılçasöğüt, Özbeyli, Karakeçeli Aşireti. Kurây-ı mezkûreden Dumlupınar, Çiftlik, Karaköse köyleri ahiran be irâde-i seniyye-i hazret-i padişahî Altıntaş nâhiyesine ilhak olunmuştur. Banaz mülhakatından Ahad karyesinde asar-ı atikadan olarak ahcar-ı musavvire-i mütenevvia vardır. Banaz nâhiyesi dahilinde Hamam boğazı nâm mahalde kükürtlü bir ılıca vardır. Dahil nâhiyede külliye-ti palamut husule gelir". Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Banaz nâhiyesinde 6.768 erkek ve 6.483 kız olmak üzere toplam 13.251 kişi vardır. Bu nüfusun içerisinde gayr-i müslim nüfus ise bulunmamaktadır. Ayrıca bu tarihte Banaz nâhiyesine bağlı köylerin sayısında da büyük bir azalma olduğu görülmektedir. H.1314/ M.1896-1897⁵¹ ve H.1315/ M.1897-1898⁵² tarihlerinde Banaz nâhiyesine bağlı köy sayısı 38'e yükselmiştir.

H.1316/ M.1898-1899 tarihli *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde⁵³ ise Banaz'a ait şu bilgiler mevcuttur; "Banaz nâhiyesi Uşak kazâsı mülhakatından olub 5.385 zükûr ve 6.584 inâs olmak üzere 11.982 müslim nüfusa hâvi ve 38 cami ve mescid, 2 medrese, 50 dükkan, 30 değirmen ve 678'i zükûr ve 363'ü inâs şakirdi bulunan 38 iptidai ve sübyan mektebine şâmilidir. Merkez nâhiye Uşak'a 6, Kütahya'ya 18 saat mesafede kâin Banaz karyesidir ki 420 nüfusu ve 84 hânesi şâmilidir. Kavacık nâhiyesi dahilinde gümüş gediği pamukluk nâm mevkilerde zengin bir demur madeni keşf olunmuştur. Ulupınar karyesi civârında dahi mukaddema işlenib şimdiki halde müteferrik bulunan bir amyânt madeni vardır. Nâhiye dâhilinde Hamam boğazı mahalde kükürtlü bir ılıca mevcuttur".

1898-1899 yıllarına ait olan bu bilgilere göre Banaz nâhiyesinin altı yıl içerisinde nüfusunda belli oranda bir azalma meydana gelmiştir. Bunun yanında nâhiye dâhilinde cami ve mescit sayısı aynı kalırken, dükkan ve değirmen sayısı iki kat artmıştır. Banaz'a bağlı köy sayısı da bu yıl içerisinde 34'tür⁵⁴ (Bkz. **Tablo 6**).

⁵¹ SDAO., H.1314/ M.1896-1897, s.649.

⁵² SDAO., H.1315/ M.1897-1898, s.405.

⁵³ HVS., H.1316/ M.1858-1859, s.360-361.

⁵⁴ HVS., H.1316/ M.1858-1859, s.360-361.

Tablo 6. H.1316/ M.1898-1899 ve 1907-1908 tarihlerinde Banaz nâhiyesine bağlı köylerin isimleri, hâne sayıları ve nüfusları.

Mahal	Hâne (1898-1899)	Nüfus	Hâne ⁵⁵ (1907-1908)
Öksüz	46	374	33
Yenice	33	205	67
Dümenler	67	433	37
Oturak-sağır	37	185	3
Oturak-kebir	187	1240	187
Kaplangı	3	35	-
Samra	46	275	-
Hallaçlar	29	210	76
Corum	76	467	38
Hasan	38	260	67
İmrez	68	365	-
Hatibler	43	315	43
Ahad	100	630	100
Kavacık	18	137	18
Kayılı	43	330	43
Şaban	44	265	44
Ulupınar	34	240	34
Susuz (Hanoğlu)	154	950	154
Gizliceviran	29	190	-
Er Hüseyin	36	256	-
Kuşdemir	7	38	-
Gümle	29	144	25
İslâm	89	488	89
Folus	45	309	45
Balcıdamı	8	63	8
Paşacık	107	770	107

⁵⁵ HVS.,H.1325/ M.1907-1908, Hüdavendigâr Vilâyetine bağlı bütün sancakların kazâları, nâhiyeleri ve köyleri toplu halde verildiği için Banaz nâhiyesinin köyleri ve hâneleri çeşitli sayfalardan tespit edilerek alfabetik sıraya göre verilmiştir.

Duzluca	46	310	46
Alaba	54	299	54
Bahadır	57	415	57
Derbent	63	328	63
Kızılhisar	73	430	73
Gedikler	35	220	35
Kızılcaşöğüd	83	600	83
Özbeyle ve Karakeçeli	30	196	-

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Banaz nâhiyesine bağlı, hâne ve nüfus sayısına göre en büyük köyleri, Oturak-ı kebir, Susuz, Paşacık, Ahad ve Kızılcaşöğüd oluşturmaktadır. İslâm köyünün hane sayısı fazla olmasına rağmen nüfusu azdır. Nâhiyenin en küçük köyleri ise, Kaplangı, Kuşdemir, Balcıdamı'dır. Diğer köylerde orta büyüklükte görülmektedir. XX. yüzyılın başında da bu durumun değişmediği fakat, bazı köylerin bu yılda mevcut olmadığı görülmektedir.

H. 1324/ M.1906-1907 yılına ait *Hüdavendigâr Vilâyeti Salnâmesi*'nde⁵⁶ Banaz ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir; “*Banaz nâhiyesi Uşak kazâsının mülhakatından olup merkez kazânın cihet-i şarkiyesinde kâindir. Merkez nâhiye hem nâmı olan karyedir. Kazânın ormanları en ziyâde nâhiye-i mezkûre dâhilinde mevcûd olmasına binâen kereste hızâr hâneleri dahi burada bulunmaktadır. Cem'an 19 hızâr hâne mevcud olup bunlardan 18'i su ile ve biri buhar ile müteharriktir. Su ile müteharrik olanlardan biri mîrîye âiddir. İş bu hızâr hânelerde senevi 3.050 metre ve mükaab kereste i'mâl edilmekte olup bunun 1.500 metre ve mükaabı Aydın ve 500 metresi Konya Vilâyetine ve 800 metresi Karahisar Sancağına sevk ve ihrâç ve mütebâlû 250 metre ve mükaabı kaza dâhilinde sarf ve istihlak olunmaktadır. Kazâ dâhiline mevcûd müteaddit miyâh-ı müâdniyenin en ma'rûfları dahi Banaz nâhiyesi dâhilinde bulunmaktadır. Ez cümle Banaz'ın Folus ve Kızılcaviran karyelerinde ve Kazâ Banaz istasyonu ile Oturak istasyonu arasında (Hamam boğazı) nâm mahalde karbonatlı maden suları vardır. Bunlardan nefis-i Banaz'a bir saat mesafede (Ekşisu) nâmıyla yad edilmekte olanı gayet kesiretli ve adeta havz-ı tâbî halindedir. Emrâz muadüye hüsni tesiri olduğu fennen müsbettir. Ekşi suyun bulunduğu mahalde birde sıcak su bulunub buraya mahallince bir hamam inşa edilmiş ve emrâz-ı cildiyeye ve saireye de tesirât-ı şifa bahşası görülmekte bulunmuştur”. 1906 yılındaki bu salnâmeye göre Banaz'ın bol ağaçlı bir ormanlık araziye sahip olduğu ve buna dayalı olarak da kereste*

⁵⁶ HVS., H.1324/ M.1906-1907,s.427-428.

ticaretinin nâhiye için önemli bir gelir oluşturduğunu tespit etmek mümkündür. Ayrıca bu tarihte Banaz'da 19 hızar hânenin mevcut olduğu ve bunlardan bir tanesinin devlete ait olduğu anlaşılmaktadır. Banaz nâhiyesindeki ormanlardan elde edilen kerestenin büyük bir bölümünün ise Aydın, Konya ve Karahisar sancaklarına ihrâç edildiği ve ilk defa tren istasyonları ile ilgili bilgilere de bu salnâmede rastlanmaktadır. XX. yüzyılın başında Banaz nâhiyesine bağlı 34 köy bulunmakta idi. H.1326/ M.1908⁵⁷ tarihinde Banaz nâhiyesini köy sayısı 38'e çıkarmıştır.

Banaz nâhiyesinde 1894-1909 tarihleri arasında görev yapan idareci kadro ise şunlardır: H.1312/M. 1894-1895 tarihinde⁵⁸; Müdür: Yusuf Ziya Efendi, Naib Vekili: Şakir Efendi, Vergi Katibi: Hakkı Efendi, Katip: Ali Efendi, Sandık Emni: Hacı Mehmet Efendi, Nâhiye Heyeti: Halil İbrahim Ağa, Yetim Ali Ağa, Karabıyık Oğlu Mehmet Ağa, Ali Efendi, Emin Ağazade Halil Efendi. H. 1313/M. 1895-1896 tarihinde⁵⁹;Müdür: Yusuf Ziya Efendi, Naib Vekili: Sadık Efendi,Vergi Katibi: Şükrü Efendi, Katip: Ali Efendi, Sandık Emni: Hacı Mehmet Efendi, Nâhiye Heyeti: Halil İbrahim Ağa, Yetim Ali Ağa, Karabıyık Oğlu Mehmet Ağa, Ali Efendi, Emin Ağazade Halil Efendi.

Banaz nâhiyesinde bir yıl içinde görev yapan memurlardan naib vekili ve vergi katibi haricindeki kişiler görevlerini sürdürmüş görünmektedir. H. 1313/M. 1898-1899 tarihinde⁶⁰; Müdür: Yusuf Ziya Efendi, Naib Vekili: Galip Efendi, Vergi Katibi: Şükrü Efendi, Mal Tahrirat Katibi: Ali Efendi, Sandık Emni: Hafız Efendi, Nâhiye Heyeti: Halil İbrahim Ağa, Karabıyık Oğlu Mehmet Ağa, Ali Ağa, Yetim Ali Ağa, Ali Çavuş, Emin Ağa Oğlu Halil Ağa.

H. 1313/M. 1907-1908 tarihinde⁶¹; Müdür: Mustafa Şükrü Efendi, Naib Vekili: İsmail Efendi, Vergi Katibi: Arif Hikmet Efendi, Mal ve Tahrirat Katibi: Ahmet Hulusi Efendi, Kereste Ondalık Memuru: Rıza Efendi, Nahiye Heyeti: (Azalar): Hacı Selman Ağa, Hacı Ali Ağa, Halil Ağa, Ahmet Ağa.1909 yılında Banaz nâhiyesinde görev yapan memurluklara yeni kısımlar ilave edilmiştir. Ayrıca daha önceki yıllarda altı olan nâhiye heyeti de bu tarihte dörde düşürülmüştür.

Osmanlı Devleti zamanında ilk önce Anadolu Eyâletine ve daha sonra Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kütahya sancağına bağlı bir kaza olan Uşak, Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra 20 Nisan 1924 tarihli 491 Sayılı

⁵⁷ SDAO.,H.1326/ M.1908, s.774.

⁵⁸ HVS.,H.1312/M. 1894-1895, s. 266.

⁵⁹ HVS.,H.1313/M. 1895-1896, s. 327.

⁶⁰ HVS.,H.1313/M. 1898-1899, s. 170.

⁶¹ HVS.,H.1325/M. 1907-1908, s. 500.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile yapılan idarî düzenlemede yine Kütahya Vilâyeti'nin bir kazası olarak kaldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu yeni idarî yapısı içerisinde Uşak kazasına Banaz başta olmak üzere Sivaslı, Karahallı ve Ulubey nâhiyeleri bağlandı⁶². Buradan da anlaşılacağı üzere, Banaz, Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra da idarî yapısında bir değişiklik olmamış ve Uşak'a bağlı nâhiye statüsünü devam ettirmiştir. 9 Temmuz 1953 yılında idarî yapıda bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu tarihte Uşak 6129 sayılı kanunla Kütahya Vilayeti'nden ayrılarak bağımsız bir vilâyet haline getirilmiştir.⁶³. Mevcut nâhiyeler ilçe yapılmak üzere Uşak'a bağlanmış, ayrıca Manisa ilinden ayrılan Eşme ilçesi de bu yeni teşekkül ettirilen vilâyet sınırları içerisinde dahil ettirilmiştir. Böylece Uşak, vilayet merkezi de dahil olmak üzere 6 ilçeden meydana gelen bir vilâyet yapılmıştır. Banaz da bu tarihten itibaren Uşak'a bağlı bir ilçe konumuna yükselmiştir. Uşak şehir merkezinde 1928 yılında 11 mahalle bulunmaktaydı. Banaz nahiye merkezinde ise bir mahalle adı zikredilmemektedir⁶⁴. Diğer taraftan 1926 yılında Banaz nahiyesinde nahiyeye bağlı 35 köy, 1953'te 36 köy ve 1998 yılında ise 47 köy bulunmaktaydı.

⁶² *Kütahya Mecmuası*, 45, Teşrin-i Evvel 1927, s. 16.

⁶³ *Düster Üçüncü Tertip*, XXIV, Kasım 1952-Ekim 1953, s. 1518, 1519.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti dahiliye Vekaleti, *Son Teşkilat-ı Mülkiye'de Köylerimizin Adları*, Hilal Matbaası, İstanbul, 1928, s. 15.